

Ставицький О. О., д. психол. н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОПИТНИК КОМПЛЕКСУ ГАНДИКАПУ

Людина, яка має інвалідність, попри наявність певної фізичної, фізіологічної або психічної вади, перебуває у соціумі (сім'ї, навчальній, трудовій групі тощо), вона спілкується із родичами, друзями, знайомими, з представниками медицини, сфери обслуговування тощо. В Україні кожна десята людина має статус інваліда й тенденція щодо росту цього показника – невтішна (враховуючи економічну, соціальну, політичну кризу та факт знаходження держави у стані війни), не помічати наявну соціально-психологічну взаємодію членів суспільства з інвалідизованою його частиною стає неможливо.

Ставлення здорової частини суспільства до інвалідизованої її частини не завжди є толерантним, існують певні забобони, стереотипи, негативні «ярлики», які у формі соціальної установки детермінують відповідні поведінкові реакції: від примітивного кепкування, уникання взаємодії до дискримінації та фізичної розправи. Наявність і вплив на особистість такої соціальної установки називають гандикапізмом [1]. А оскільки така установка діє на всіх членів соціуму (в тому числі й на неповносправних), то справедливо припустити, що інвалідизовані люди певним чином реагують на негативне до себе ставлення. Саме таку реакцію неповносправного на прояв соціальної установки гандикапізму ми назвали комплексом гандикапу – внутрішня оцінка, бачення інвалідизованим ставлення оточуючих до себе, що переломлюється через призму власної інвалідності [2].

Слід відрізнити інвалідність – фізична або психічна вада, що порушує функціонування індивідуума, від комплексу гандикапу – певної системи соціальних і психологічних реакцій на цей стан.

З психологічної точки зору, це поняття пояснюється як стан, за якого поєднання фізичних, розумових, психологічних та соціальних якостей людей з особливими потребами ускладнює процес пристосування, не дозволяючи їм досягнути оптимального рівня розвитку і функціонування. Тобто, комплекс гандикапу – це психологічний симптомокомплекс, індивідуальне, внутрішнє прийняття себе людиною з особливими потребами, деформований образ «Я» під впливом функціональних обмежень особистості. Л.С. Виготський називав цей феномен «повною недовершеністю або соціальною інвалідністю» [3, с. 73].

Інвалідність не обов'язково передбачає комплекс гандикапу. Людина з інвалідністю може відчувати свою неповноцінність, несхожість на інших,

меншовартість, що призводить до руйнації її стосунків з суспільством, зменшення соціальної активності, самоізоляції.

В іншому варіанті, людина з особливими потребами може відчувати себе повноцінним членом суспільства, бути соціально адаптованою та мати можливості для самореалізації. У такому випадку інвалідність не є провідною характеристикою, яка зумовлює перебудову «Я-концепції» людини, та зазвичай не впливає, на спосіб її життя та специфіку самоствавлення.

Психологічну структуру та модель комплексу гандикапу ми розкривали у ряді своїх наукових публікаціях [2; 4; 5], тому тут зупинимось на питанні діагностики наявності/відсутності у людини з особливими потребами такого новоутворення.

З метою емпіричного вивчення рівня вираженості у інвалідизованій людині комплексу гандикапу, його проявів та впливу на життя особистості, її інтеграцію в здоровий соціум та прагнення до самореалізації в суспільстві представляємо авторську методику діагностики комплексу гандикапу.

Методика складається зі 100 тверджень які поділено на 5 груп (шкали). Вона розрахована на роботу з інвалідизованими для виявлення у них комплексу гандикапу як сукупності характеристик, що зумовлюють неприйняття себе, відчуття власної неповноцінності через наявну ваду. Опитувальник може використовуватись для діагностики неповносправних різних вікових груп, починаючи зі старшого шкільного віку та різної форми й нозології інвалідності.

Обгрунтуємо вибір діагностичних показників. Шкала «Комунікабельність» обрана нами оскільки ознаками, які свідчать про прояви комплексу гандикапу є нездатність особистості до встановлення контактів, замкнутість, невміння знайти спільну мову з оточуючими, відсутність бажання до інтеракцій.

Шкала «Рівень самооцінки» використана нами оскільки неадекватно занижена самооцінка є одним з проявів комплексу гандикапу та включає в себе такі особливості, як нездатність побачити в собі позитивні риси, стійке акцентування уваги на власній ваді, очікування негативної оцінки оточуючих, неприйняття себе, негативне самоствавлення.

Шкала «Рівень самоконтролю» була обрана тому, що свідченням наявності комплексу гандикапу є недостатній самоконтроль, який виражається у невмінні особистості керувати своєю поведінкою, стримувати потяги, діяти раціонально.

Шкала «Емоційна нестійкість» застосовувалась, оскільки високі показники за цією шкалою також вказують на наявність комплексу гандикапу: швидка зміна емоційних станів, недостатня саморегуляція емоційних ситуацій, нездатність стримувати емоції.

Шкала «Вразливість» дозволяє діагностувати рівень сенситивності особистості, її чутливості до зовнішніх і внутрішніх впливів, здатність протистояти впливу негативних чинників та стресових ситуацій.

Високі показники за шкалами характеризують особистість як таку, що схильна встановлювати велику кількість контактів, комфортно почуває себе при спілкуванні з незнайомими людьми, здатна знаходити спільну мову з оточуючими, прагне до нових знайомств. Людина має віру в себе, позитивне самоставлення. Проявляє до себе повагу, схильна позитивно оцінювати свої вчинки та дії, очікує позитивного ставлення від оточуючих, практично не виділяє в собі негативних рис. Вказує на здатність особистості контролювати свої потяги, дії та вчинки, наявність вольової регуляції поведінки, можливість керувати власним життям, тримати все під контролем. Високий рівень емоційної нестійкості характеризує особистість як чутливу до емоціогенних ситуацій. Їй притаманна лабільність емоційного фону, що в значній мірі залежить від зовнішніх обставин, при цьому навіть незначний подразник здатен викликати бурхливу емоційну реакцію. Такій особистості притаманна підвищена образливість, замкненість, негативізм. Високі показники характеризують особистість як чутливу, сенситивну. Велике значення надається оцінкам оточуючих, зовнішні та внутрішні впливи сприймаються як значущі. Така особистість є нестійкою до стресорів, негативних впливів, проявляє низькі адаптивні здібності.

Середні показники вказують на достатню комунікабельність, такій особистості подобається процес спілкування, вона здатна на відвертість та щирість. Комфортніше почуває себе при взаємодії зі знайомими людьми. Середній рівень самооцінки вказує на наявність в «Я-концепції» як позитивних, так і негативних характеристик, усвідомлення своїх недоліків. Така людина рідко страждає від комплексу неповноцінності, не акцентує увагу та власних вадах, рідко вагається в правильності та доцільності своїх дій. Середній рівень самоконтролю дозволяє критично оцінювати свої досягнення та промахи, правильно організувати власну діяльність, проявляти відповідальність та дисциплінованість. Середні показники вказують на легку збудливість, стурбованість, коливання настроїв, зміну інтенсивності емоцій. Такій особистості важко стримувати власні емоції, контролювати прояви психічних станів, підтримувати емоційну рівновагу. Середній рівень вразливості свідчить про незначну чутливість до зовнішніх впливів, здатність адекватно реагувати на зовнішні чинники, контролювати власні емоції.

Низькі показники за шкалами свідчать про недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей та небажання встановлювати нові контакти. Така людина прагне бути на самоті, дискомфортно почуває себе в ситуаціях комунікації, схильна до самоізоляції, не здатна проявляти відкритість при спілкуванні, очікує негативних наслідків від взаємодії з оточуючими. Людина бачить у собі більше недоліків, ніж позитивних рис, не здатна оцінити свої переваги, проявляє негативне самоставлення, часто

відчуває свою неповноцінність у порівнянні з іншими. Низький самоконтроль проявляється в недисциплінованості, безвідповідальності, нездатності до самоорганізації та самостійності. Така людина не хоче брати відповідальність за своє життя на себе, прагне перекласти її на інших, не здатна свідомо регулювати власні стани. Низькі показники свідчать про емоційну стабільність, здатність регулювати емоційні стани, стримувати власні емоції, адекватно реагувати на ситуацію. Така особистість характеризується стресостійкістю, здатністю емоційно відгороджуватись від негативних впливів. Низький рівень вразливості вказує на емоційну стійкість особистості до негативних оцінювань чи критики оточуючих, здатність зберігати цілісний і несуперечливий образ «Я» при впливі на самооцінку негативних факторів.

Процедура стандартизації авторського опитника та його повний текст з ключем до шкал буде представлено на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті» присвяченій 90-річчю від дня народження С. Я. Дем'янчука та у збірнику наукових праць цього університету «Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ».

Підводячи підсумки наведеного, вкажемо на достатню ефективність представленої методики на практиці, про що свідчать результати її використання у підготовці дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук [6] та матеріали її впровадження у практику роботи ряду установ, діяльність яких пов'язана з роботою із інвалідизованими людьми.

Перспективи подальших розвідок питання діагностики комплексу гандикапу ми вбачаємо у розробці та впровадженні у практику дієвих методів регуляції його проявів, підвищення рівня толерантності щодо людей з особливими потребами.

1. Корсини Р. Энциклопедия психологии [Электронный ресурс] / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – Режим доступа : http://enc-dic.com/enc_psy/Gandikap-6053.html. – Название с экрана. Дата обращения 01.08.2008.
2. Ставицький О. О. Гандикапізм: психологічний аналіз. Монографія. – Рівне : Принт Хаус, 2013. – 352 с.
3. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии / сост., авт. вступит. ст. и библиогр. Т. М. Лифанова : авт. коммент. М. А. Степанова. – М., 1995. – С. 71–77.
4. Ставицький О. А. Психологическая модель личности с комплексом гандикапа / О. А. Ставицький // Universum : Психология и образование : электрон. научн. журн. 2014. № 3 (4). URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/1087> (дата обращения: 09.03.2014).
4. Stavitskyy O. O. Symptom of handicap / O. O. Stavitskyy. // Современная психология : теория и практика [Текст] : материалы X международной научн.-практич. конференц. – М. : Изд-во «Спецкнига», 2013. – С. 7–13.
5. Ставицький О. О. Психологія проявів гандикапізму та їх регуляція: дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія. Історія психології» / О. О. Ставицький. – К., 2014. – 595 с.